

Hititler ve Urartularda Psikolojik Savaş Unsuru Olarak Diploması

Süleyman Çiğdem

Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

scigdem@atauni.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0076-7052>

Murat Kılıç

Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

murat.kilic@erzurum.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7646-8596>

MAKALE BİLGİSİ

Makale Türü Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi 15.11.2021

Kabul Tarihi 23.12.2021

Yayın Tarihi 31.12.2021

Doi 10.52003/etut.2021.15

Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

ETÜT, Sayı: 3, Aralık, 2021, Erzurum/TÜRKİYE

<https://dergi.erzurum.edu.tr/tarih>

Diplomacy as an Element of Psychological Warfare in the Hittites and Urartians

Süleyman Çiğdem

Professor, Atatürk University, Faculty of Letters, Department of History

scigdem@atauni.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0076-7052>

Murat Kılıç

Asst. Prof, Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of History

murat.kilic@erzurum.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7646-8596>

ARTICLE INFORMATION

Article Types Research Article

Received Date 15.11.2021

Accepted Date 23.11.2021

Date Published 31.12.2021

Doi 10.52003/etut.2021.15

Atıf-Citation: Süleyman Çiğdem, Murat Kılıç, "Hititler ve Urartularda Psikolojik Savaş Unsuru Olarak Diploması", *ETÜT*, Sayı: 3, Aralık 2021, s. 7-24.

Erzurum Technical University, Faculty of Letter, History Journal

ETUT, Issue: 3, December 2021, Erzurum/TURKEY

<https://dergi.erzurum.edu.tr/tarih>

Hititler ve Urartularda Psikolojik Savaş Unsuru Olarak Diploması

Süleyman Çiğdem

Murat Kılıç

Öz

Eski Çağ'da Anadolu'da meskün devletlerin politikasının temeli, öncelikle Anadolu'nun güvenliğini sağlamak, daha sonra ise dönemin en önemli zenginlik merkezi olan Mezopotamya'ya doğru çıkar alanlarını genişletmek üzerine kuruludur. Ancak iki bölge arasındaki demografik ve ekonomik farklılıklar, Anadolu devletlerini kaba kuvvetten ziyade, stratejik ve taktiksel yaklaşımlar üretmeye zorlamıştır. Anadolu devletlerinin stratejik yaklaşımları, Hititlerde ve Urartularda görüldüğü gibi insan gücünü en üst düzeyde verim ile kullanmak üzerinedir. Bu durum onları, Sun Tzu'nun en önemli öğretisi olan "savaşmadan kazanmak" gibi bazı arayışlara itmiştir. Üretilen bu stratejik öğelerden biri de savaş esnasında yürütülen diplomasıdır. Bu çalışmada Anadolu devletlerinin diplomasıyı bir psikolojik savaş aracı olarak nasıl kullandığı sorusunun cevabı aranacaktır. Diğer taraftan bu psikolojik savaş stratejisinin nasıl kurgulandığı, nasıl uygulandığı, devletin bundan beklentisi ve çıkarları, düşmana karşı avantaj ve dezavantajları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Diploması, Psikolojik Savaş, Hititler, Urartular.

Diplomacy as an Element of Psychological Warfare in the Hittites and Urartians

Abstract

The basis of the policy of the inhabited states in Anatolia in the Ancient Age was primarily to ensure the security of Anatolia and then to seize Mesopotamia that was the most crucial wealth center of the period. Due to the demographic and economic gap between the two regions, Anatolian states had to produce strategic and tactical approaches rather than brute force. The strategic approaches of the Anatolian states, as seen in the Hittites and Urartians, are about using the workforce with the highest efficiency level. This situation pushed them to produce some strategies such as "winning without fighting," which is the essential teaching of Sun Tzu. This study answers how the Anatolian states use diplomacy as a psychological warfare tool. On the other hand, how this psychological warfare strategy is constructed, how it is implemented, the expectation and interests of the state from it, its advantages and disadvantages against the enemy will be discussed.

Keywords: Anatolia, Diplomacy, Psychological Warfare, Hittites, Urartians.

Giriş

Eski Çağ Anadolu'sunda kurulan devletler, düşmanlarının gücünü kırmak ve onlara üstün gelmek için çeşitli stratejiler/taktikler kurgulamış ve

uygulamışlardır¹. Bu stratejilerden biri de diplomasinin psikolojik savaş unsuru olarak kullanılmasıdır. Savaş, genel olarak bir devletin düşman gücünü silah ve şiddet aracılığı ile test etmesi, onun direncini kırmaya çalışması ve diplomatik hedeflerini gerçekleştirilmesi olarak tanımlanabilir². Devletlerin organize bir şekilde düşmanı sindirme amaçlı büyük çaplı bu şiddet girişimlerinde, silahların yanı sıra yüksek bir aklın ürünü olan stratejiler de büyük rol oynamaktadır. Bu stratejilerden biri de savaşla doğrudan bağlantılı olan diplomasi kavramıdır. Öyle ki askeri tarih çalışmalarının en önemli isimlerinden biri olan Clausewitz, savaşı, *diplomasinin silahlı hali*³ olarak tanımlamakta ve bu iki kavram arasındaki iç içeliği vurgulamaktadır. Nitekim diplomatik hedefleri başarmak için savaşa, savaşta başarılı olmak için de savaş stratejilerine ihtiyaç vardır. Bu savaş stratejilerinin etkili olanlarından biri, savaşın kazanılmasındaki en temel itici güçlerin de başında gelen psikolojik savaştır.

Psikolojik savaş, genel olarak rakibi yönlendirmek, yıldırım, caydırmak ve rakibin motivasyonunu kırarak hedeflerini gerçekleştirmek için yapılan stratejik/taktiksel girişimlerdir⁴. Psikolojik savaş, aynı zamanda kendi asker ve müttefiklerinin motivasyonunu artırmak, hazır bulunuşluğuna katkıda bulunmak için de kullanılabilir. Psikolojik savaş kavramı, I. Dünya Savaşı sırasında uygulanan ve II. Dünya Savaşı'ndan itibaren daha yaygın hale gelen bir tanımlama olsa da⁵, tarih boyunca savaşla iç içedir. I. ve II. Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında görülen bu stratejinin ön plana çıkmasının nedeni, bu savaş türünün bu dönemde ortaya çıkmasından ziyade sadece teorik altyapısının oluşturulması ve daha önce tarihte rastlanmadığı kadar aktif bir şekilde kullanılmasından ibarettir. Nitekim savaş esnasında yaşanan bütün olayların bir de insanlar ve toplumlar üzerinde oluşan psikolojik boyutunun olduğu bilinmektedir. Tarihteki ilk strateji üzerine eser bırakanlardan biri olan Sun Tzu'nun, Çin'de MÖ 6. Yy'da yazdığı, Savaş Sanatı adlı

¹ Eski Çağ Anadolu'sunda kurulmuş devletlerin stratejileri için bak: Murat Kılıç, *Tarih Öncesi Çağlardan Hellenistik Çağ'a Kadar Anadolu'da Savaş Stratejileri*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2021.

² John Keegan, *A History of Warfare*, Alfred A. Knopf, New York, New York 1993 s. 3-4

³ Carl Von Clausewitz, *On War*, Oxford University Press, Oxford 2008, s. 244.

⁴ Hitit coğrafyası hakkında detaylı bilgi için bakınız: John Garstang, O R Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, British Institute of Archaeology at Ankara, London 1959.

⁵ Psikolojik savaş özellikle II. Dünya Savaşı sırasında gerek Nazi gerek Sovyet gerekse Amerikan propagandaları nedeniyle, hem kendi toplumlarının beyinlerini yıkamak ve onları güdülemek hem de düşman toplumlara karşı kin ve nefret oluşturmak amacıyla tarihte hiç olmadığı kadar yoğun şekilde kullanılmış ve bu savaşların en önemli parçası haline gelmiştir. Detaylı bilgi için bak: Stanley Newcourt-Nowodworski, *Black Propaganda in the Second World War*, History Press, S.L. 2020.

kitabında, düşman üzerindeki psikolojik analizlerin önemini belirtmesi⁶, ya da Hannibal'in Trasimene Gölü Savaşı'nda (MÖ 217) Flaminius'u savaşa çekmek için etkili bir psikolojik savaş stratejisi uyguladığı gerçeği, bu kavramın yakın döneme indirgemenin mümkün olamayacağını göstermektedir⁷. Bu verilen bilgilerin yanı sıra özellikle hayvanların, mücadelelerinde psikolojik elementleri kullanması, psikolojik savaşın içgüdüsel olarak mücadelenin bir parçası olduğu gerçeğini yansıtmaktadır⁸.

Psikolojik savaşın bir diğer açıdan değerlendirilebilmesi için bir diğer önemli bakış açısı Niccolò Machiavelli'nin *Prens* adlı eserinde bulunmaktadır. İktidar mücadelesindeki farklı stratejileri anlama ve değerlendirme noktasında son derece önemli teorik bir zemin görevi görmektedir. Machiavelli'ye göre bir hükümdar, yönetimde iki farklı tutum benimsemelidir. Hükümdar, son derece uysal, yapıcı ve insani değerlerle birlikte şiddet ve baskıyı temsil eden hayvani özelliklere de sahip olmalıdır; o, gücü kullanırken rakiplerine karşı aslan gibi güçlü, tuzaklardan kurtulabilmek için de tilki gibi kurnaz olmalıdır. Bu bağlamda Machiavelli, özellikle Aşil'in (Akhilleus) hocası olan Chrion'u da örnek göstererek şiddet ve baskı unsuru olmaksızın hükümdarın başarılı olamayacağını vurgulamaktadır⁹. Eski Çağ Anadolu'sundaki bazı kralların stratejilerine bakıldığında onların Machiavelli'nin verdiği örnekte olduğu gibi iki farklı tutuma sahip oldukları görülmektedir. Bu tutumlardan ilki, düşmanı zor kullanarak alt etmeye yönelik olan savaşçı ve tehlikeli tutumdur; diğeri ise psikolojik olarak sindirilen düşmana barış kapılarını açan merhamet kisvesine bürünmedir. Böylece ordu ve silahlar düşman için tehdit unsuru olarak kullanıldıktan sonra, düşmanlara savaşız teslim olmaları için diplomatik yollar açılmakta veya düşmanın savaşız teslim olması için gerekli şartlar oluşturulmaktadır. İzlenilen bu stratejiler neticesinde diplomasi, savaşın psikolojik boyutuna hizmet etmektedir.

Eski Çağ Anadolu devletlerinin diplomasiyi psikolojik bir savaş unsuru olarak kullanmaya neden ihtiyaç duyduğunu anlamak için devletlerin kurulduğu coğrafyanın jeomorfolojik yapısı, jeostratejisi, jeopolitik özellikleri bir bütün olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Hititler, kurulduğu bugünkü Çorum civarının

⁶ Sun Tzu savaşta üç büyük kriterin önemini özellikle vurgular bunlar: Sosyal, psikolojik ve fiziksel faktörlerdir. Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, çev. Adil Demir, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2008 s. 27.

⁷ Murat Kılıç, *Eskiçağ'da Hannibal'in Yeri ve Önemi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2017, s. 38-41.

⁸ R. W. G. Hingston, "Psychological Weapons in Animal Fight," *Journal of Personality*, C. 2, S. 1 (1933), s. 2-21.

⁹ Niccolò Machiavelli, *Prens*, çev. Güvenç Nazım, Anahtar Kitaplar, İstanbul 1994, c. XXXIII.

nispeten düzlük olması ve Batı, Kuzey ve Doğu yönlerine doğru ise yükseltinin artması sebebiyle coğrafyaya uygun stratejiler izlemek zorunda kalmıştır¹⁰. Bu parçalı coğrafi yapı sebebiyle kurulan siyasi teşekküller de parçalı bir görünüme sahip olmuştur. Nitekim Hititler'in I. Hattuşili'den itibaren sürekli olarak birçok cephede mücadele vermek zorunda kalmaları, onları savaşız bir çözüm arayışına itmiştir¹¹. Bu zorunluluk sebebiyle zaman, para ve asker kaybına uğrayan devletin birtakım yeni stratejilere adapte olması zorunlu bir hale gelmiştir. Anadolu'daki şehirlerin sebep oldukları bazı sosyo-politik sorunlarla mücadele etmek zorunda kalan Hititler, aynı zamanda Ahhiyawa'nın özellikle Arzawa'daki şehirleri kışkırtması neticesinde kendi lehlerine olan statükonun devamında önemli sorunlar yaşamıştır¹². Bu bakımdan Hititlerin, Machiavelli'nin hükümdara verdiği tavsiyelere benzer stratejiler yürüttükleri; aslan gibi güçlü yani baskıcı/savaşçı bir yöntem izlemenin yanı sıra barış eksenli politikalar da uyguladıkları görülmektedir.

Doğu Anadolu'da ilk defa merkezi bir örgütlenmeyi başaran Urartular da varlıklarını koruyabilmek için birçok cephede mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bu durumun getirdiği olumsuz etkileri azaltmak için Urartular, diplomasiyi bir psikolojik savaş unsuru olarak kullanmışlardır. Bu politikalar özellikle jeostratejik ve jeopolitik etkenlerin getirdiği olumsuzlukları asgariye indirgeyerek ekonomik ve asker kayıplarının minimize edilmesinde önemli rol oynamıştır. Urartuların böyle bir stratejiye başvurmalarının en önemli sebeplerinden biri de başta bölgenin zenginliklerini ele geçirmek ve statükoyu korumak amaçlı¹³ sürekli olarak bölgeye müdahalelerde bulunan Asur İmparatorluğu'nun etkisini ortadan kaldırmaktı¹⁴. Urartu coğrafyasındaki nüfus yoğunluğunun düşük olması, asker kaynaklarının sınırlı olmasına yol açmış ve bu durum da savaş eksenli stratejilerin sürdürülebilirliğini ortadan kaldırmıştır. Urartu coğrafyasının jeomorfolojik yapısı, iklimi, ulaşımın nispeten elverişsiz olması ve savaş mevsiminin kısa olması gibi etkenler, Urartuların diğer devletlere her daim askeri müdahale şansını azaltmıştır¹⁵.

¹⁰ <https://cs.stanford.edu/people/eroberts/courses/ww2/projects/psychological-warfare/index.html>

¹¹ Sedat Alp, "Hititlerde Sosyal Sınıf NAM.RA'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı," *Bellekten*, C. 13, S. 1 (1949), s. 245-270.

¹² Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites*, Oxford University Press, Cop, Oxford 2005. S. 47.

¹³ Okay Pekşen, "Asur Kral Yıllıklarına Göre Anadolu'nun Sahip Olduğu İktisadi ve Zirai Zenginliğin Bölgeye Yapılan Asur Seferlerine Yansıması," *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, ed. L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 373-98.

¹⁴ Mirjo Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, çev. Belgin Aksoy, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 35.

¹⁵ Altan Çilingiroğlu, "Sargon'un Sekizinci Seferi ve Bazı Öneriler", Ankara," *Anadolu Araştırmaları*, C. IV, S. V (1977), s. 235-251.

Zikredilen bu etkenler, Urartuların devletler arasındaki ilişkilerde diplomasiyi nispeten psikolojik savaş unsuru olarak kullanmalarını sağlamıştır.

Eski Çağ Anadolu'sunda kurulmuş bazı devletler tarafından kullanılan diplomasi, psikolojik savaş unsuru olarak kullanılması, savaşın kaçınılmaz hale geldiği durumlarda, savaşı kazanma ihtimali güçlü olan devletin, zayıf olan devleti savaştan caydırmak ve onların savaşa olan hazır bulunuşluğunu kırmak maksadıyla diplomatik yolları açık tutmasıdır. Bu sayede devletlerin sosyo-ekonomik kayıplara uğramadan aralarındaki sorunları barışçıl yollarla çözmeleri sağlanmıştır. Bu politikaların sistematik hale getirilip uygulanması, güçlü devletlere karşı mücadele veren zayıf devletlerin ölüm kalım savaşına girmeden teslim olmalarına imkân tanımaktadır.

Çalışmada ön plana çıkarılmak istenen diğer bir nokta ise Anadolu'daki devletlerin bu stratejiyi uygulayarak hangi muhtemel başarıları elde etmeyi hedefledikleridir. Genel olarak bilindiği üzere savaş, bazı sorunları/riskleri beraberinde getirmektedir. Öncelikle olası bir savaş durumunda bölgeye asker sevkıyatı gerekli olduğu için diğer bölgelerin asker sayısında azalmalar meydana gelir ve bu da devletin savunma potansiyelini düşürür¹⁶. Bu durum, iç güvenlik başta olmak üzere bazı sorunların ortaya çıkmasına sebep olur. Savaş halinin sebep olduğu diğer önemli bir sorun da ekonomi kaynaklıdır. Ordunun seferde olması, devlet için birtakım lojistik sorunları da beraberinde getirmektedir; bu sorunların başında on binlerce askere erzak, silah ve yaşam malzemesi temini gelmektedir. Bu bakımdan savaş durumu, devletler için oldukça yüksek bir maliyete sahiptir. Savaş durumunda zikredilmesi gereken diğer bir önemli nokta ise zamanın etkin bir şekilde kullanılmasıdır. Özellikle kışları oldukça sert geçen ve neredeyse orduyla sefere çıkılamayacak kadar soğuk bir iklime sahip olan Anadolu'da zaman son derece değerlidir. Bu bakımdan Anadolu devletlerinin kronik hale gelen savaşlarda yer almaları veya olası isyanları bastırmak için sahip oldukları sefer dönemleri çok kısa sürelidir. Dolayısıyla Anadolu devletleri için savaş gerek mali gerek insan kaynağı gerekse süre bakımından büyük kayıplar anlamına gelmektedir. Bununla birlikte Machievelli'nin "*İnsana yapılacak hakaretin derecesi onun öç almasından korkulmayacak kadar olmalıdır*"¹⁷ cümlesiyle ifade ettiği üzere herkesi ve her isyan edeni öldürerek, onları intikam ve nefrete iterek sürdürülen strateji devletlerin başarıya ulaşma şansını zayıflatır. Nitekim Hititler ve Urartular, isyan edip

¹⁶ Trevor Bryce, Adam Hook, *Hittite Warrior*, Oxford Osprey 2007, s. 10.

¹⁷ Machievelli, *Prens*, c. III.

sonrasında teslim olan düşmanları affederek, bu bölgede sil baştan yeni bir siyasi düzenlemeye girişmemektedir. Bu bakımdan çalışmada ele aldığımız stratejinin en önemli özelliği, ki bunu uygulayan devletlerin de en büyük beklentisi buydu; savaş durumunun sebep olacağı kayıpları veya riskleri minimize edilmesidir.

Hititlerde Diplomasinin Psikolojik Savaş Unsuru Olarak Kullanımı

Eski Çağ Anadolu'sunda kurulmuş en büyük devletlerden biri olan Hititler, en güçlü dönemlerinde bugünkü Çanakkale'den Kadeş'e kadar uzanan geniş bir coğrafyaya hâkim olmuştur. Savaş stratejileri oldukça ileri bir seviyede olan Hititlerin, kurguladıkları strateji ve taktikleri savaş meydanlarında ustaca uyguladıkları görülmektedir¹⁸. Ancak uyguladıkları bu stratejileri sadece savaş meydanlarıyla sınırlı tutmayan Hititler, bunları ekonomi, diplomasi gibi farklı mecralarda da uygulamıştır. Devletin güvenliği ve siyasi birliğine katkı sunması için uygulanan diplomasi eksenli stratejiler gerek savaş gerek barış halinde oldukça önemli bir role sahiptir. Yapılan antlaşmalar, siyasi evlilikler, tanrıların taşınması bu stratejilere örnek verilebilir¹⁹. Hititler, kuruluş dönemlerinde bile Anadolu'daki diğer şehir devletlerine veya kabilelere kıyasla oldukça güçlü bir devletti. Henüz kuruluş aşamasındaki bir devletin kralı olan I. Murşili'nin Babil'i yağmalamayı başarması, bunu kanıtlamaktadır. Fakat Hititlerin en temel problemi, bir bölgeyi ele geçirmek değil o bölgede egemenliğini devam ettirmektir. Nitekim başta Karadeniz Bölgesi civarında yaşayan Kaşkalar ve günümüz Ege Bölgesi'nde meskûn olan Arzawa, sürekli olarak isyan çıkarmakta ve kontrol edilmesi son derece zor bir politik yapı sergilemekteydi²⁰. Bunun yanı sıra Hitit ordusu her ne kadar güçlü olsa da onlarca şehre saldırabilecek büyük bir insan gücüne sahip olmadığı için isyancıların tamamını aynı yıl dize getirmesi mümkün değildi. Hitit belgelerinde de rastlanılan bu durumu II. Murşili şu şekilde aktarmaktadır²¹: “*Bir sonraki yıl Zimurriya'ya gittim. Kaşkalar Tarikarimu dağıtı dedemin zamanında işgal ettiler ve daha sonra ise Hitit bölgeleri için tehlike oluşturmaya başladılar*” demektedir.

¹⁸ Kılıç, *Tarih Öncesi Çağlardan Hellenistik Çağ'a Kadar Anadolu'da Savaş Stratejileri*, 93-147.

¹⁹ Hasan Peker, “Hitit Devleti'nin Uluslararası İlişkileri ve Politik Enstrümanları: Savaş ve Diplomasi,” *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, eds. Meltem Doğan Alparslan, Metin Alparslan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 64-83.

²⁰ Bryce, *The Kingdom of the Hittites*, 47.

²¹ Richard Beal, “The Ten-Year Annals of Great King Mursili II of Hatti,” *The Context of Scripture*, Ed. William Wolfgang Hallo, Brill, Leiden; Boston 2003, s. 87; Güngör Karauğuz *Hitit Tarihi ve İdari Kil Kitaplar*, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2019, s. 84.

Bu ifadeden bölgeye, en güçlü Hitit krallarından biri ve II. Murşili'nin babası olan I. Şuppiluliuma döneminde dahi müdahale edilmediği anlaşılmaktadır.

II. Murşili döneminde geçen ve yukarıda verilen bilgiler sadece dönemsel bir vakadan ziyade Hititlerin kuruluşundan beri tekrarlanan bir durum olduğu I. Hattuşili yıllıklarından da anlaşılmaktadır. I. Hattuşili yıllıklarında geçen “*Ertesi yıl Arzawa ülkesine karşı gittim. (Onlardan) sığırları ve koyunları aldım. Arkamdan Hurrili düşmanı ülkeme girdi ve bütün ülkeler benden ayrıldı. Yalnız Hattuşa kenti (bende) kaldı.*”²² ifadesinde görüldüğü üzere bölgedeki şehirleri kontrol etmek ve uzun vadede egemenlik altında tutmak oldukça zordur. Bu durum, kral yıllıklarında da vurgulandığı gibi Hititlerin her yıl düzenlenen onlarca sefere rağmen Anadolu’yu kontrol etme noktasında ciddi anlamda zorlandıklarını göstermektedir. Hititlerin, ellerindeki sınırlı ekonomik kaynakları ve insan gücünü en verimli şekilde kullanmak için diplomatik girişimleri etkin bir şekilde uygulamaları gerektiğinin farkında oldukları, uyguladıkları stratejilerden anlaşılmaktadır. Bunun sonucu olarak Hititler diplomasiyi sadece bilinen sınırları içinde kullanmakla kalmamış aynı zamanda psikolojik savaş unsuru olarak da kullanmıştır.

Daha önce vurguladığımız gibi Hititler öncelikle sınırlı ekonomik kaynakları, insan gücü ve zamanı boşa harcamamak için genellikle diplomasi yolunu mümkün olduğunca açık bırakmaya çalışmışlardır²³. Bu sayede düşman bir ölüm kalım savaşına sürüklenmeyecek, dolayısıyla Hititlere teslim olması kolaylaşacaktır. Anadolu’da özellikle asimetrik bir savaş tarzının yaygın olması yani Hititlere kıyasla bölgedeki şehir ve kabilelerin daha güçsüz olması neticesinde Hititler ile yapılacak olası bir savaş düşman için ağır mağlubiyetlere sebep olabilirdi. Hitit metinlerinde, Dukkamalılar örneğinde, açıkça görüldüğü üzere düşman kuvvetler, sonuçları ölümcül olan mücadelelere girişmek yerine genellikle teslim olma yolu seçmektedir. Bu örneklerden biri Manapa-Tarhunta’dır ve olay II. Murşili yıllıklarında şöyle anlatılmaktadır:

Seha Nehir Ülkesine geri geldiğimde, Seha Nehir Ülkesinin yöneticisi olan Manapa-Tarhunta ile savaşacaktım. Fakat, Manapa- Tarhunta benim hakkımda şunu duydu: “Hitit Kralı geliyor” o korkuya kapıldı ve bana karşı gelemedi (savaşamadı). O bana annesini, yaşlı erkekler ve yaşlı kadınları gönderdi. Onlar geldi ve ayaklarıma kapandılar. Kadın benim ayaklarıma kapandığı için merhamet

²² Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu: Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Tübitak, Kavaklıdere, Ankara 2000, s. 65.

²³ Peker, “Hitit Devleti’nin Uluslararası İlişkileri ve Politik Enstrümanları: Savaş ve Diplomasi”, 64-83.

*gösterdim ve Seha Nehri Ülkesine girmedim. ....-Manapa-Tarhunta ve Seha Nehri Ülkesini bana bağlı yaptım*²⁴.

Metinde görüldüğü üzere Hitit kralı son derece pragmatist bir yaklaşım sergileyerek Manapa- Tarhunta'nın gönderdiği ve içinde yaşlı annesinin de bulunduğu elçilik heyetini kabul etmiş, böylece Manapa-Tarhunta'nın Hitit kralıyla savaşmak yerine onun sorunu diplomatik yollarla çözmeye girişimine olumlu karşılık vermiştir. Aslında bu durumu münferit bir olay olarak ele almak yerine bir olgu olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Yani Hitit kralları diplomatik yolları açık tutarak, bir anlamda rakiplerini ölüm kalım savaşına sürüklemek yerine onları asi emellerinden vazgeçirecek stratejiler geliştirmişlerdir. Zira psikolojik savaşın en önemli özelliği sorunu savaşız bir şekilde çözmektir. Yani düşmanın mevcut motivasyonunu kırarak taleplerin yerine getirilmesidir. Bu bağlamda Manapa-Tarhunta'nın önceki motivasyonu Hitit krallığının bölgedeki egemenliğini yıkmak iken, Hitit ordusunun kapısına dayanması nedeniyle tehdit altına girmiş, Hitit kralının diplomatik yolları açık tutması sayesinde eski motivasyonundan vazgeçerek Hitit kralına biat etmiştir. Nitekim Hititlerin başarılı bir psikolojik savaş stratejisi benimsedikleri burada zikredilen örnekten de anlaşılmaktadır. II. Murşili ve Manapa-Tarhunta arasında yapılan antlaşmaya bakıldığında, Manapa-Tarhunta'nın Hitit kralı tarafından yer yer eleştirildiği ve aşağılandığı görülmektedir. Hitit kralı, kendisinden önceki kralların Manapa-Tarhunta'ya hatta babasına karşı verdiği desteklere binaen minnet duyguları taşıması gerektiğini ve Hititlere karşı borçlu olduğunu vurgulamıştır²⁵. Savaşız bir şekilde elde edilen bu başarının Sun Tzu'nun "*savaşımadan kazanmak en iyisidir*"²⁶ öğretisi ile de örtüştüğü görülmektedir.

Hititlerde diplomasinin psikolojik savaşta kullanımına dair bir diğer örnek II. Murşili yıllıklarında şu şekilde geçmektedir.²⁷

Ertesi gün Dukkama'ya karşı muharebeye yürüdüm. Dukkama'lılar beni karşılarında görünce, huzuruma geldiler ve ayaklarına kapandılar ve (şöyle) dediler: 'Efendimiz! Aripşa gibi (bizi) Hattuşa'nın yağma etmesine müsaade etme. Efendimiz, bizi birlikte sevk et ve bizi Hattuşa'ya götür ve bizi piyade (ve) arabalı muharip yap!' Bunun üzerine, (ben) majeste, Dukkama şehrinin yağma edilmesine

²⁴ Richard Beal, "The Ten-Year Annals of Great King Mursili II of Hatti," s. 86; Karağuz, *Hitit Tarihi ve İdari Kil Kitaplar*, s. 84.

²⁵ Güngör Karağuz, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılarına Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitabevi, Konya 2002, s. 132-138.

²⁶ Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, çev. Adil Demir, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2008, III 2.

²⁷ Alp, "Hititlerde Sosyal Sınıf NAM.RA'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı", s. 245-270.

müsaade etmedim ve onu NAM.RA ile [getirdim] Dukkama'nın sar[aya] sevk ettiğim NAM.RA'larını -3000 NAM.RA- piyade (ve) arabalı muharip yaptım...

Yukarıda verilen metinde dikkat çekici noktalardan biri Manapa-Tarhunta gibi bir liderden bahsedilmemesi ve Dukkama liderleri yerine Dukkama halkını temsilen bazı kişilerin huzuruna gelerek savaşı devam ettirmemesi ve canlarını bağışlamalarını talep ettiklerini vurgulamasıdır. Bu bağlamda Dukkamalılar, Hitit kralının müttetiklerini ağır bir mağlubiyete uğrattığını haber almış ve sıranın kendilerine geldiğini bildiklerinden dolayı korkuya kapılıp kralın diplomatik yolları açık tutmasından da yararlanarak teslim olma yolunu seçmişlerdir.

Elbette bütün strateji ve taktiklerin dezavantajlı tarafı da mevcuttur. Bu dezavantajlardan en önemlisi, izlenilen bu barışçıl stratejinin düşmanların Hititleri oyalamasına imkân vermesidir. Düşman, Hitit kralının kendilerine karşı sefer düzenleyeceğini öğrendiklerinde krala veya kralın atadığı komutana istedikleri şartları kabul edeceklerini vaat ederek onları oyalamıştır. Bu duruma verilecek en iyi örneklerinden biri, Hititler tarafından atanmış Madduwatta adlı bir yöneticinin neden olduğu, kendisini koruyan Hitit kralın topraklarını ele geçirmeye çalıştığı olaylar zinciri,²⁸ bir diğer örnek ise II. Murşili döneminde Hayaşalılar ile yaşanan münasebetlerdir.²⁹

Urartularda Diplomasinin Psikolojik Savaş Unsuru Olarak Kullanımı

Eski Çağ Anadolu'sunda bugünkü Doğu Anadolu Bölgesi'nde kurulmuş olan Urartular özellikle savunma stratejileri konusunda, Anadolu tarihinde son derece seçkin bir yere sahiptir. Urartular başta Asurlulara olmak üzere diğer düşmanlara karşı sadece savaşmanın yetmeyeceğini bildikleri için bahsi geçen diplomatik stratejilerini ustaca kullanmıştır³⁰.

Urartuların diplomasiyi psikolojik savaş unsuru olarak başta düşmanlarının direncini kırmak veya kendilerini uzun süreli bir savaşa sürükleyecek siyasi ortamı dağıtmak gibi farklı amaçlara yönelik kullanmışlardır. Urartu krallarının düzenlediği seferlerin ana motivasyon kaynağı, genel olarak ekonomik gelir elde etmektir. Ekonomik çıkar elde edildikten sonra rakip kral kolayca teslim olabilmekte veya ona teslim olma yolları açılmaktadır; bu sayede rakip olası büyük bir mağlubiyetten kurtulabilmektedir. Ne kadar güçlü olursa olsun savaşa giren bir devletin mutlaka

²⁸ Trevor Bryce, "Madduwatta and Hittite Policy in Western Anatolia," *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, C. 35, 1986, s. 1-12; Karauğuz, *Hitit Tarihi ve İdari Kil Kitaplar*, s. 67-75.

²⁹ Beal, "The Ten Year Annals of Great King Mursili II of Hatti", 88.

³⁰ Kılıç, *Tarih Öncesi Çağlardan Hellenistik Çağ'a Kadar Anadolu'da Savaş Stratejileri*, s. 174-176.

ekonomik, insan kaynağı ve zaman gibi kayıpları olur. Bu saydığımız etkenlerden hareketle Urartu kralları bazı durumlarda geçerli kıldıkları diplomasiyi bir psikolojik savaş aracı olarak kullanmışlardır. Bu stratejilere dair çıkarımlar sunan en önemli kaynak, Urartu kral yıllıklarıdır. Bu yıllıklarda affedilen veya merhamet gösterilen yani çalışmada konu edilen stratejinin uygulandığı kralların/liderlerin sayısının son derece az olduğunu belirtmek gerekmektedir. Öte taraftan öldürülen, sürülen, hadım edilen, yerine vali atanan kralların/liderlerin sayısı çok daha fazladır. Bu az sayıdaki örnek, Urartuların diplomasiyi psikolojik bir savaş unsuru olarak kullandıklarına işaret etmektedir. Menua dönemine ait yıllıklarda buna dair bir örnek şu şekilde aktarılmaktadır³¹:

Menua der ki: Diauehi'nin Kralı Utupursini önüme çıkıttı, ayaklar(ıma) kapandı ve (önümde) secde etti. Merhamet(?) gösterdim(?). Haraç (ödemesi koşulu) ile hayatını bağışladım. Altın ve gümüş verdi. Haraç verdi. Geri dönecek esirleri tümüyle serbest bıraktı (?).

Urartu krallarından Sarduri'ye ait yazıtlarda rastlanan örnekte ise bu stratejinin uygulanışına dair bilgiler şu şekilde aktarılmaktadır³².

...Sarduri der ki: Girdim ve Melitea Şehri kuşatılsın (?) diye buyurdum(?). Hilaruada huzuruma çıktı, yere kapandı ve ayaklarına sarıldı. Merhamet ettim(?). (Oradan) altın, gümüş ve mal(?), yağma(?) olarak aldım ve Biainili Ülkesi'ne götürdüm. Haraç (ödemesi koşulu) ile hayatını bağışladım. Oradan dokuz kale, yani Hazani, Gaurahi, tumişki, Aşni, Maninui, Aruşi, Qulbitarrini, Taşe (yani) tanrı Quera'nın Taşe ve Meluiani (kalelerini) ayırıp kendi toprağıma ekledim.

Yine Sarduri yıllıklarında geçen bu stratejinin kullanıldığına dair ipuçları içerek örnek ise şu şekildedir³³:

Qumaha Ülkesi'ne karşı sefere çıktım. Tahkimatlı krali şehir Uita'yı güç kullanarak ele geçirdim, göl (bölgesin)deki krali şehir Halpa'yı da ele geçirdim ve Krali şehir Parala'yı aldım. O (Kuštaşpili) huzuruma çıktı ve yere kapandı. (Onu) kaldırdım. Bana haraç verdi: 40 mina saf(?) altın, 800 mina gümüş, 3.000 giysi, 2.000 bakır kalkan ve 1.535 bakır kâse ...

Urartu Kralı Menua, Diauehi'ye karşı düzenlediği seferde başarılı olmasına karşın, kendisinden merhamet dileyen kralı bağışlamıştır. Diğer taraftan II. Sarduri ise Melitea kralı Hilaruada'ya karşı zafer kazanmış fakat kralın canı bağışlamıştır.

³¹ Margaret R Payne, *Urartu Çiviyazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 69.

³² Payne, *Urartu Çiviyazılı Belgeler Kataloğu*, 238.

³³ Payne, *Urartu Çiviyazılı Belgeler Kataloğu*, 220.

Son örnekte görülen Qumaha Ülkesi ve diğer örneklerde bahsi geçen Diauehi ve Melitea'nın kendi bölgelerindeki en zengin ve en güçlü krallıklarından biri olması ve Urartuların yayılım dönemine tesadüf etmesi bu “bağışlanmaları” daha da anlamlı hale getirmektedir. Bu stratejiyi Hititlerin stratejileri ile sentezlediğimizde bu üç krallığın hem güçlü olmaları hem de zengin olmaları sebebiyle tek seferde ele geçirilemeyeceği veya ele geçirilse bile uzun bir süre bölgelerini hakimiyet altında tutamayacakları, bazılarının Asur ile tampon bölge olarak bırakılmak istenmesi, Urartuların bu bölgelerde konuşlandıracak yeterli askerinin olmaması gibi çeşitli nedenlerden dolayı doğrudan ele geçirilmemiştir³⁴. Diğer taraftan kralların tabiiyeti ve bağışlanma talebi de geri çevrilmeyerek devletin uzun süreli bir savaşa sürüklenmesi gibi olumsuz ihtimaller minimize edilmiştir. Bu sayede Urartular hem bu bölgelerden istedikleri ganimetleri elde etmiş hem de devletin uzun ve sonucu belirsiz bir sürece girmesinin önüne geçmiştir.

Hititler ve Urartularda Stratejinin Uygulanışındaki Farklıklar

Devletlerin politikaları ve hedefleri buldukları coğrafya ile ekonomik, jeostratejik ve jeopolitik duruma göre değişkenlik göstermektedir. Bu minvalde hem Urartular hem de Hititlerin ortak hedefi, düşmanı daha az ekonomi, zaman ve insan kaynağı harcayarak ele geçirmektir.

Hititler ve Urartular arasında, bu stratejinin kurgulanış ve uygulanış açısından görülen farklılıklara baktığımızda ise Urartuların genel olarak kısa vadeli ekonomik ve siyasi çıkar elde etmeye yönelik bir anlayışla bu stratejiyi uyguladıkları anlaşılmaktadır. İstenilen ekonomik avantaj elde edildikten sonra, yenilen krallara yönelik politik stratejileri uygulama zemini ortaya çıkmakta, mağlup krallara teslim olabilme ve diplomatik yollarla sorunları çözebilmelerinin kapıları açılmaktadır. Özellikle Hitit krallarından II. Murşili'nin Manapa- Tarhunta ile ilgili olayı anlattığı yıllıklarında, haraç almaya veya ekonomik getiriye dair bir veriden bahsetmemesi³⁵, Hitit kralının ana motivasyonunun ekonomik bir çıkardan ziyade politik hedeflere ulaşmaya öncelik verdiği veya ekonominin bahsedilmeye değmeyecek kadar geri planda bırakıldığı şeklinde yorumlanabilir. İki devlet arasında uygulamada görülen farklılığın nedenleri arasında Urartuların bir savunma devleti olması ve savunma projeleri için büyük miktarda insan ve ekonomik güce ihtiyaç duyması sayılabilir.

³⁴ Altan Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova 1994 s. 81.

³⁵ Yıllıklarda mali bir yükümlülüğe dair bir bilgiden bahsedilmekle birlikte yine anlaşmada doğrudan ekonomik bir yükümlük olmadığı görülmektedir. Anlaşma detayları için bakınız: Karauğuz, Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılarına Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri, 132-138.

Nitekim kaleler devleti olarak bilinen Urartular, değinilen savunma projelerini ancak büyük maliyetler ve insan gücüyle yapabilmıştır. Bunun için kaynak temini, dolayısıyla ekonomi hayati bir öneme sahiptir.

Stratejinin uygulanışına dair farklılıklara baktığımızda, Hititlerin bu stratejiyi daha kalıcı hale getirdikleri anlaşılmaktadır. Her ne kadar Ahhiyawa, bazı zamanlarda Arzawa bölgesindeki şehirlerin iç işlerine karışsa da bölgede genel olarak Hititlerin siyasi ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. Oysa ki, Urartular için Asurluların girişimleri, onların uğraşlarını bir çırpıda boşa çıkaracak kadar sık tekrarlanır ve neredeyse sürekli olarak Asur'un bölgeye siyasi ya da askeri müdahaleleri görülür. Urartuların stratejilerini etkileyen bu duruma bir de zorlu coğrafya, iklim şartları, sınırlı savaş mevsimi gibi etkenler eklendiğinde, Urartuların kısa süre içerisinde en üst düzeyde kaynak elde edebilecekleri stratejiler kurgulamalarının nedenleri daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Hititler ve Urartuların stratejilerini iki önemli örnek olan Seha Nehri Ülkesi kralı Manapa-Tarhunta ile Melitea Kralı Hilaruada üzerinden kıyaslamak, iki devletin stratejilerdeki farklılığı anlama noktasında önemli veriler sunacaktır. Manapa-Tarhunta'nın babasının dahi Hititlere bağlı bir kişi olduğu ve ortaya çıkan bazı sorunlara rağmen Hititler ile yapılan antlaşmadan sonra da bağlılığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Hatta II. Muwatalli'nin kız kardeşi, Manapa-Tarunta'dan sonra tahta geçen Manapa-Tarhunta'nın oğlu Masturi ile evlendirilmiş ve iki devlet arasındaki bağ daha da güçlendirilmiştir³⁶. Bu bakımdan Hititlerin bahsi geçen stratejiyi başarıyla uyguladıkları ve kralın sadakatinin devamlılığını sağladıkları anlaşılmaktadır. Melitea Krallığı'nda ise durum tamamen farklıdır. Sarduri döneminde egemenlik altına alınan topraklar, henüz Sarduri hayattayken Asur tahtına geçen III. Tiglath-Pileser döneminde Halpa'da (Gölbaşı) (MÖ 743) alınan mağlubiyet sonucu kaybedilmiştir. Urartular bir kez daha savunma hatlarını Fırat Nehri'nin doğusuna çekmek zorunda kalmış ve bölgenin egemenliğini kaybetmiştir³⁷. Bu durum, Asur İmparatorluğu'nun bölgedeki etkisini ve Urartuların neden kısa vadeli stratejiler/faydalar üzerinde yoğunlaştıklarını göstermesi açısından son derece önemlidir. Ayrıca MÖ 743 yılında Halpa'da yapılan savaşta Melitea'nın, Kral Sulumal yönetiminde Urartu kralının yanında yer alması, Urartuların bu stratejiyi başarıyla uyguladıklarını göstermektedir³⁸. Ancak Asur İmparatorluğu ile

³⁶ Bryce, "The Kingdom of the Hittites", 254.

³⁷ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya tarihi başlangıcından Perslere kadar*, İstanbul İletişim 2012, s. 166.

³⁸ Royal Inscriptions of Neo Assyrian Period (RINAP), Tiglat-Pileser III: 14, 10b.

bölgenin egemenliği için girişilen mücadeleden Urartu'nun başını çektiği koalisyonun mağlubiyetle ayrılması, Melitea'yı da yeniden Asur'a bağlı bir hale getirmiştir.

Sonuç

Eski Çağ Anadolu'sunda meskûn olan devletlerin, hedeflerine ulaşmak için çeşitli strateji ve taktikler uyguladıkları; bu politikaları etkin bir şekilde kullandıkları kaynaklarda ve konuyla ilgili çalışmalarda yer almaktadır. Bu stratejilerin en önemlilerinden biri de diplomasinin psikolojik savaş unsuru olarak kullanılmasıdır. Niccolò Machiavelli'nin hükümdara karşılaştığı problemlere iki farklı yaklaşımda bulunmasını öğütlediği siyaset teorisi çerçevesinde örnekleri ele aldığımızda, Anadolu'daki bazı devletlerin diplomasiyi bir psikolojik savaş unsuru olarak kullandıkları eldeki verilerden hareketle ileri sürülebilir. Anadolu devletleri coğrafya, jeopolitik ve jeostratejik değişkenler çerçevesinde bu stratejilerde bazı değişiklikler yaparak bunları kendi şartlarına göre uyarladıkları görülmektedir.

Eski Çağ Anadolu'sunda kurulmuş devletler, Machiavelli'nin öğütlediği şekilde sorunlara karşı iki farklı yaklaşım sergilemiştir. Öncelikle problemler şiddet ve savaş yolu ile ele alınmış, belirli bir hedefe ulaşıp düşmanın direnci kırıldıktan sonra diplomasi yolu açılarak onları topyekûn savaşmaktan vazgeçirerek hem zaman hem ekonomi hem de insan gücü açısından kayıpları minimize edilmiştir. Hititlerde II. Murşili, Urartularda ise II. Sarduri bu stratejinin Anadolu'daki en önemli uygulayıcıları konumundadır. II. Sarduri'nin kısa süreli de olsa Urartu'yu en geniş sınırlarına ulaştıran krallardan biri olması, II. Murşili'nin ise Hititlerin en güçlü krallarından biri olması, savaşın yanı sıra diplomasinin etkin kullanımının devletlerin gelişimine olumlu katkısını göstermesi açısından da son derece önemlidir.

Urartular ve Hititlerin bahsi geçen stratejiyi uygulayarak genel olarak başarıya ulaştıkları, güçlü oldukları ve dış müdahaleler olmaksızın da bu stratejilerde başarılı bir şekilde devam ettirdikleri görülmektedir. Bu stratejinin olumsuz yanları ise devletlerin rakipler tarafından oyalanmasına imkân vermesidir.

Kaynakça

- Alp, Sedat, *Hitit Çağında Anadolu: Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Tübitak, Kavaklıdere, Ankara 2000.
- Alp, Sedat, “Hititlerde Sosyal Sınıf NAM.RA’lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı,” *Belleten*, C. 13, S. 1 (1949), s. 245–70.
- Çilingiroğlu, Altan, “Sargon’un Sekizinci Seferi ve Bazı Öneriler” Ankara,” *Anadolu Araştırmaları*, C. IV, S. V (1977), p. 235–69.
- Çilingiroğlu, Altan, *Urartu Tarihi*, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova 1994.
- Atıla, Nermin, “Hitit Devleti’nde Güvenlik Algısı,” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 37, S. 64 (2018), s. 161–90.
- Beal, Richard, “The Ten-Year Annals of Great King Mursili II of Hatti,” *The Context of Scripture.*, ed. William Wolfgang Hallo, Brill, Boston 2003, s. 82–90.
- Bryce, Trevor, “Madduwatta and Hittite Policy in Western Anatolia,” *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, C. 35, S. 1 (1986).
- Bryce, Trevor, *The Kingdom of the Hittites*, Oxford University Press, Cop, Oxford 2005.
- Bryce, Trevor, Adam Hook, *Hittite Warrior*, Oxford Osprey 2007.
- Clausewitz, Carl Von, *On War*, Oxford University Press, Oxford 2008.
- Garstang, John, O R Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, British Institute of Archaeology At Ankara, London 1959.
- Hays, Christopher B., *Hidden Riches: A Sourcebook for the Comparative Study of the Hebrew Bible and Ancient Near East*, Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky 2014.
- Hingston, R. W. G., “Psychological Weapons in Animal Fight,” *Journal of Personality*, C. 2, S. 1 (1933), s. 3–21.
- Karağuz Güngör, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılarına Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitabevi, Konya 2002.
- Karağuz Güngör, *Hitit Tarihi ve İdari Kil Kitaplar: Yaşam Hikâyesi, Ferman, Vasiyetname, Bağış Belgesi, Talimatname ve Kral İcraatları*, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2019.
- Keegan, John, *A History of Warfare*, Alfred A. Knopf, New York, New York 1993.
- Kılıç, Murat, *Eskiçağ’da Hannibal’in Yeri ve Önemi*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2017.
- Kılıç, Murat, *Tarih Öncesi Çağlardan Hellenistik Çağ’a Kadar Anadolu’da Savaş Stratejileri*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2021.
- Köroğlu, Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İstanbul İletişim 2011.
- Machiavelli Niccolò, *Prens*, çev. Güvenç Nazım, Anahtar Kitaplar, İstanbul 1994.
- Newcourt-Nowodworski, Stanley, *Black Propaganda in the Second World War*, History Press, S.L. 2020.
- Payne, Margaret R, *Urartu Çiviyazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006.
- Peker, Hasan, “Hitit Devleti’nin Uluslararası İlişkileri ve Politik Enstrümanları: Savaş ve Diplomasi,” *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, eds. Meltem Doğan Alparslan, Metin Alparslan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 64-83.

- Pekşen, Okay, “Asur Kral Yıllıklarına Göre Anadolu’nun Sahip Olduğu İktisadi ve Zirai Zenginliğin Bölgeye Yapılan Asur Seferlerine Yansıması,” *Anadolu’nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, eds. L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul 2018, p. 373–98.
- Salvini, Mirjo, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, çev. Belgin Aksoy, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006.
- Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, çev. Adil Demir, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2008.
<https://cs.stanford.edu/people/eroberts/courses/ww2/projects/psychological-warfare/index.html>
- Royal Inscriptions of Neo Assyrian Period (RINAP)
<http://oracc.museum.upenn.edu/rinap/corpus/>